

Ігнатуша О. М.

Запорізький національний університет

ЦЕРКВА ЯК ІНФОРМАЦІЙНА ПЛАТФОРМА ДЛЯ ПОШИРЕННЯ РОСІЙСЬКИХ ІМПЕРСЬКИХ НАРАТИВІВ В УКРАЇНІ ХІХ СТ. (МІКРОІСТОРИЧНІ ЕПІЗОДИ)

У статті проаналізовано історичні джерела з фонду Петропавлівської церкви с. Балабине Олександрівського повіту Катеринославської губернії за ХІХ ст. (Ф. 140), збережені в Державному архіві Запорізької області. Аналіз проведено з метою конкретизації та унаочнення тези про тісний зв'язок російської імперської влади з російською православною церквою в Україні. Тему актуалізувала сучасна російсько-українська війна, залученість Російської православної церкви до її підтримки. Доречним є пошук аналогій в діях, фразеології російської влади в обґрунтуванні своєї імперської позиції тоді – у ХІХ ст., і тепер – у ХХІ ст., з метою встановлення генетичної спорідненості. Методологічну основу дослідження склали принципи історизму та системності, методи аналізу і синтезу, історико-порівняльний та історико-генетичний методи. Шляхом досягнення цілі обрано мікроісторичний підхід. Для аналізу було задіяно укази і повідомлення вищих державних інституцій, що відображають оцінку військових акцій імперії і були спрямовані на формування вірогідних почуттів населення, ідей російського патріотизму, обрамлених релігійними формами. На конкретному змісті імператорських указів, аналізі стилістики текстів, логіки інтерпретації подій, мовленнєвих зворотів, використанні епітетів і порівнянь тощо показано культивування російських наративів, міфологізацію подій у вигідному для російської імперії ракурсі. Зроблено висновки про цілеспрямовану, послідовну і незмінну роль церкви у формуванні ідейної імперської бази для конструювання російської ідентичності, обґрунтуванні легітимності влади, гальмуванні пробудження української національної самосвідомості, сприянні цілісності імперії і, навіть, прироцненні її територій.

Ключові слова: Україна, Російська імперія, російські імперські наративи, православна церква, національна політика, імператорський указ, пропаганда, війна, асиміляція.

Постановка проблеми. Сучасна російсько-українська війна, активна фаза якої триває понад три роки це продовження екзистенційної війни, що століттями ведеться імперською Росією проти українського народу на його знищення і асиміляцію.

Гарячі фази війни змінювались періодичним охолодженням. Проте імперський наступ не вгасав. Змінювались лише головні інструменти імперської політики щодо України. У «мирні часи» одним із головних ставала пропаганда, що набувала багатоманітних форм.

У цьому політичному процесі активним гравцем виявилась православна церква, яку російська імперська влада позбавила самостійності рішень і включила до складу імперських політичних структур. Нищення Київської митрополії, всупереч даним їй московією документальним гарантіям, стало прологом до втрати нею всеукраїнського значення і повної нівеляції. За часів Петра І керівництво церквою було віддано Священному Синоду – державному відомству, що керувалося

імперськими наказами. За часів Катерини ІІ секуляризаційна реформа, впровадження штатів для духовних установ, реформування системи церковної освіти ще тугіше зв'язали православну церкву з імперською системою Росії.

Яскравою ілюстрацією імперської ролі церкви стало використання церковних установ в якості платформи для поширення російських наративів.

Здавалося б, що факт тісного зв'язку між російським царизмом і православною церквою в Україні не вимагає доведення. Він відомий. Але ним і досі легковажать, його значення недооцінюють. Свідченням цього є існування донині в правовому полі України російської церкви, що керується з країни-агресора, попри те, що цей факт доведено науковою релігієзнавчою експертизою, і так само, констатовано в історичних дослідженнях у різних аспектах суспільно-політичних зв'язків і в різних територіальних площинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатацію суспільно-політичної ролі Російської

православної церкви в Україні здійснили, переважно, в узагальнюючих наукових працях: І. Власовський [2, с. 235–306], Н. Полонська-Василенко [20, с. 78–93], С. Жилук та Б. Бойко [9; 10], О. Ігнатуша [11, с. 34–108], А. Колодний [14, с. 210–228], І. Лиман [16], Г. Надтока та І. Горпинченко [17, с. 75–96; 18], І. Шугальова [21] та ін.); навіть у підручниках та навчальних посібниках: А. Колодний [1, с. 455–460; 13], О. Крижановський, С. Плохій [15], архиеп. І. Ісіченко [12, с. 324–372] та ін., у новітніх науково-популярних виданнях: С. Плохій [19, с. 54–146].

Проте, з огляду на стрімку і суперечливу динаміку українсько-російських відносин, цей факт належить до числа тих, що вимагають періодичного оновлення контенту, нового прочитання і фактографічного обґрунтування новими джерелами. Мікроісторичні підходи до історіописання, що стали сміливо застосовуватись вітчизняною історіографією, відкривають безмежні можливості для такого показу і обґрунтування зазначеного зв'язку. Тому скористаємось можливостями, які відкриває методологія мікроісторичних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення характеристик церковно-державних зв'язків та розуміння місця православної церкви у системі російської імперської політики XIX ст. шляхом аналізу провідних ідей царських указів, які поширювались мережею церковних установ і відклались в архіві конкретної Петропавлівської церкви с. Балабине Олександрівського повіту Катеринославської губернії.

Виклад основного матеріалу. Обравши даний сюжет – вивчення змісту конкретних царських указів і встановлюючи їх ідеологічний, пропагандистський контекст і провідні ідеї, – зможемо побачити місце, яке відводила російська держава церкві, її роль у суспільному житті.

Зазначимо, що цей сюжет раніше не піддавався аналізу. Тож, у фактографічному відношенні він розрахований на отримання нових знань, а у практичній площині – на конкретизацію, деталізацію, поглиблення висновків про сутність російського імперського впливу, який здійснювався на українське суспільство через церкву.

Пропонуємо у даній публікації загострити увагу на змісті царських указів кінця XVIII–XIX ст., що стосувалися зовнішньополітичної та мілітарної сфери і поширювалися та пропагувалися серед українського населення через мережу православних церков України, зокрема – південного регіону. Ця сфера, на наш погляд, найбільш

виразна і показова для ілюстрації імперського характеру російського впливу на Україну. Для конкретизації звернемося до документів пересічної з церков, архіви якої збереглися у відносно задовільному стані (що, на жаль, не є типовим для збереженості церковних архівів). Мова йде про Петропавлівську церкву с. Балабине, яке нині входить до передмістя Запоріжжя й фактично межує з його південно-східною частиною, а в XIX ст. адміністративно відносилося до Олександрівського повіту Катеринославської губернії. Зміст ділової документації, що нагромаджувалась у цій церкві і статус цього релігійного осередку як пересічної сільської церкви населеного пункту волосного масштабу, дозволяють вважати наші спостереження типовими, а узагальнення, зроблені на їх основі – репрезентативними.

Документи Петропавлівської церкви с. Балабине вціліли за 1789–1930 рр. і перебувають на зберіганні в Державному архіві Запорізької області (Ф. 140). Серед них є і архівна справа під № 9 з назвою «Укази імператорів і урядового Синоду». Вона охоплює період з 10 червня 1814 р. по 10 серпня 1854 р. і містить 174 аркуші [5]. Саме її матеріали обрано за основні джерела нашої статті. У фонді відклалися й інші імператорські та урядові укази, які ми залучили до аналізу. Маємо на увазі справи № 6 «Укази імператора Павла I і урядового Синоду за 1802 р.» на 25 аркушах [3], № 7 «Укази імператора Олександра I і урядового Синоду. 1 травня 1802 – 25 грудня 1813 р.» на 109 аркушах [4] та № 16 «Укази імператора Миколи I і урядового Синоду за 1829–1836 рр.» на 61 аркуші [6], № 59 «Укази, приписи благочинницької ради. 1869–1894 рр.» на 174 аркушах [7]. Для цієї публікації ми також скористалися справою № 60, що має назву «Відомості про вступ російських військ в межі Азійської Туреччини» (без датування) на 5 аркушах [8]. Як бачимо, збереглися законодавчі акти, ініційовані та впроваджені за різних імператорів вищими державними інституціями протягом кількох десятиліть, що дозволяє стверджувати про нерозривність політики поза залежністю від суб'єктивно-особистісних факторів.

Таким чином, завдяки аналізу указів, які відклалися в архіві церкви, а згодом потрапили на державне зберігання, ми маємо змогу проаналізувати проблематику, якою переймалася імперська влада, організовуючи інформаційний супровід своєї політики. Знайомство зі змістом документів, на наш погляд, висвітлює проєкції оцінок суспільних явищ та дій окремих суб'єктів влади, що

дозволяє сформулювати відповідні висновки як про характер імперської політики в конкретний історичний період, так і про роль церкви у поширенні відповідних наративів.

Серед указів Павла I звернемо увагу на указ від 15 липня 1799 р. [3, арк. 19]. Як відомо, того дня Велика Британія, Австрія та Росія уклали союз проти Франції, що стало частиною формування другої антифранцузької коаліції (1798–1802 рр.). Іспанія на той час перебувала в союзі з Францією (з 1796 р.), яка проводила агресивну зовнішню політику, досягши створення залежних від себе «сестринських республік» у Європі, загрожуючи британським інтересам у Середземномор'ї та Індії. Тож Іспанія, фактично, опинилася у ворожому таборі проти Росії. Згаданий указ Павла I повідомляв про загострення відносин з Іспанією, яка, за російською фразеологією, «виявила більше інших страх і вірність її до Франції, не сприяння їй, але підготовкою до нього [сприяння – *О.І.*]». Дії Франції характеризувалися як «беззаконне правління». На противагу цьому, політику Російської імперії по відношенню до Іспанії указ характеризує як доброзичливу, таку, що неодноразово вживала різні способи «аби відгородити від пагубних для неї [*Іспанії* – *О.І.*] правил і помилок». Констатуючи «впертість» і «згубність» позиції Іспанії, яка спричинила «обурення» Росії, імператорський указ логічно підводив до потреби оголошення персональною грата «іспанського повіреного у справах Оніса» та повідомляв, що таке вислання Луїса де Оніса вже здійснене. Зрозуміло, що Іспанія змушена була відповідати дзеркально – вдавшись до видворення російського повіреного у справах – радника Біцова. Цей крок і став приводом для ескалації конфлікту – оголошення Російською імперією війни Іспанії. Далеко не всі випадки вислання послів у міждержавних відносинах завершуються війною. У даному випадку, бачимо, що вислання посла стало підставою для оголошення війни. Хочемо сказати, що ініціатива ескалації конфлікту між Іспанією та Росією залежала від Росії. Але свою позицію царський указ виставляв як істину, правота якої не піддається сумніву. Імперський характер інтересів Росії не обговорювався. Указ закликав начальників сухопутних і морських сил діяти «неприятно скрізь і з усіма підданими Короля Гішпанського» [3, арк. 19].

Факт читання цього указу у парафіяльних церквах України насамперед викликає думку про віддаленість проблематики, яку він нав'язував українському селянинові чи жителеві міста, надзвичайну чужість його ідей і аргументів, в яких

українець не бачив і не відчував своїх повсякденних турбот, проблем, інтересів. Відвідувачі церкви вимушено мусили поринати у невідомий їм світ міжнародних відносин, в якому вже були заготовлені і запропоновані відповідні «правильні» оцінки і характеристики від імперського керівництва. Так українцям індокринувалися наративи, архетипи російської ментальності, генеровані російською владою.

Надзвичай показово і інше – в тексті цього указу жодним чином не згадувалась церква як інституція, церковні керівники чи посадові особи, які мали сприяти ознайомленню віруючого населення з цим указом; не згадувалися божий авторитет і божественний промисел як рушії усіх справ; не ставилось завдання духовенству щодо оголошення указу тощо. Єдине, що видавало зв'язок цього офіційного акту з церковним відомством – це примітка під документом: «Справа ця Православній Петропавлівській церкві» [3, арк. 19]. Вочевидь, такий підхід влади до церкви як інституції вважався цілком зрозумілим і природним, оскільки церква мала всіма силами сприяти популяризації, поясненню змісту цього указу, його тлумаченню – будь то після богослуження чи в інший час. Отже, завдання церкви пропагувати зміст указу, його інтерпретацію подій, позицію імперської влади сприймалося як само собою зрозуміле. А це свідчило про високий рівень інтеграції церковних і державних структур, що простежується вже на рубежі XVIII–XIX ст.

Серед низки указів Олександра I привертає указ від 09 травня 1815 р., що повідомляє про переможне закінчення в Європі війни з наполеонівською Францією та про надання Польщі автономії (3 травня 1815 р.) і, водночас, закликає до продовження боротьби з Наполеоном (який повернувся до влади), «щоб сокрушить тиранську владу, Францією возобладавшу» [5, арк. 21–21 зв.].

Широко відомо, що воєнні дії ще були продовжені і остаточно поразка Наполеона сталася 18 червня 1815 р. в битві при Ватерлоо, а 22 червня він вдруге зрікся престолу. Проте не на цю суперечливість у датуванні фіналу боротьби з Наполеоном ми прагнемо звернути увагу. Важливим є зміст указу, як намір і свідчення фіксації російською імперською владою своїх нових вагомих зовнішньополітичних досягнень і територіальних надбань у Європі та їх ідейного обґрунтування. В тексті указу напрочуд яскраво віддзеркалилась фразеологія нинішньої Росії, яка веде імперіалістичну війну в Україні, загарбує її територію та, водночас, позиціонує себе у світі

як захисниця прав людини і загальнонаціональних інтересів.

В зазначеному указі фіксується факт приєднання до Росії – «під єдиний Скіпетр» – історичної Польщі – «дуже обширної частини колишнього Герцогства Варшавського». При цьому територіальні надбання імперії інтерпретуються як досягнення загальноєвропейського блага: «необхідним представилося влаштування всезагальної в Європі рівноваги і порядку». Водночас підкреслювалося, що ці надбання є великим благом для російської держави, адже створюють, свого роду буфер (тут залучимо сучасний термін – «санітарну зону»): «сим огорожується меж наших безпека, виникає твердий оплот, що захищає від наклепів і ворожих замахів...».

Російська імперська амбіція протягувала свої ідейні шупальці ще далі. Своєю державністю вона намагалася зцементувати Польщу з Росією як «братні народи». Тож і для поляків в російській інтерпретації указу поглинення їхньої державності Росією подавалося як благо: «відроджуються узи братерства племен, взаємно між собою спржених єдністю походження» [5, арк. 21].

Так само, як сьогоднішній міністр закордонних справ російської федерації С. Лавров стверджує, що для його країни не суть важливі територіальні надбання в Україні, аналогічну тезу висловлювала і російська імперська влада в XIX столітті стосовно Польщі, поглинаючи її. Рядки аналізованого вище імператорського указу містили вислови, що сила російської імперії ґрунтується на вірі, любові та благополуччі, а не на територіальних надбаннях... Прочитуємо мовою оригіналу, щоб передати колорит парадно-лицемірної фразеології та стилістики: «Непреоборимая сила Империи Российской, на вере, на любви, на благополучии основанная, от внешних приобретений возрасти не может» [5, арк. 21]. А прагнення розширення своїх територій, як писалося в указі, не було споріднене завойовницьким настроєм. Воно, за формулюванням російських урядовців, ніби, полягало виключно у бажанні захистити свою країну. У документі це виглядало так: «Такое чувствование было бы несродно поднявшим оружие для защищения отечественной страны, а не для завоевания» [5, арк. 21].

Отже, як бачимо, риторика російських офіційних документів перших десятиліть XIX ст., призначених для широкого оприлюднення, була наскрізь фальшивою. Проте ті самі ідеї та речення тільки сучасною мовою, чуємо зараз від високопосадовців російської федерації у виправдання агресії проти України.

Імперські документи сповнював пафос, розрахований на формування патріотичних почуттів, любові до царя і «вітчизни», віри у справедливість і «богонатхненність» державної політики по відношенні до інших народів і країн. В реальності ця фразеологія маскувала імперські завойовницькі плани, шовіністичну національну політику, прагнення асимілювати й поглинути в російській державності потенціал сусідніх націй і народностей.

Інший читаний в церкві указ був датований 25 червня 1817 р. Він повідомляв про важливу для імперії подію – династичний шлюб брата імператора Олександра – Миколи Павловича (престолонаслідника, який 1825 р. стане російським імператором) з дочкою короля Пруссії Фрідріха Вільгельма III – Шарлотою. Подія обставлялася як Божественний акт – «За манією і благословенням Того, в Його ж десниці серце Царів...» [5, арк. 51]. Не приховувався політичний розрахунок: «нехай укріпиться в силі і славі своїй родинними і дружніми союзами з найсильнішими на землі Державами». Росія прагнула бути серед найсильніших держав світу і у цьому прагненні використовувала і «шлюбну» дипломатію. В указі говорилося, що 24 червня наречена прийняла «православне Грекоросійської Церкви сповідання і при Святому Миропомазанні [була] наречена Олександром Федорівною». Повідомлялося, що наступного дня – 25 червня – відбулося обручення наречених, що передувало офіційному шлюбу. Указ містив «повеління» «Її Найсвітлішу Принцесу йменувати Великою Княжною з титулом Її Імператорська Величність».

Як бачимо, текст указу був розрахований не тільки на інформування підданих імперії про зміни в імператорській родині, а, передусім, на формування шанобливих почуттів до членів царської сім'ї, як «батьків нації», сприйняття подій на найвищому державному рівні як таких, що мають «божественне» походження. Поширення інформації про шлюб брата царя з іноземною принцесою мав підкреслити велич російської імперії, рівної з великими імперіями світу. А повідомлення про прийняття іновірною нареченою православ'я мало підкреслити вищість і у цьому шлюбі російської сторони та роль російської церкви.

Для переконливості правоти цього висновку проаналізуємо ще один з імператорських указів, який стосується дещо пізніших часів – кінця 20-х рр. XIX ст. Це указ від 14 квітня 1828 р. про оголошення Росією війни Османській імперії [5, арк. 121]. Його теж оголосили в Петропавлівській церкві с. Балабине. Як відомо, серед

головних причин тієї війни було геостратегічне суперництво в Чорноморському регіоні між Російською та Османською імперіями – відмова Османської імперії виконувати Аккерманську конвенцію 1826 р., котра гарантувала автономію Дунайським князівствам (Молдавія, Валахія), а також боротьба греків за незалежність від Османської імперії – грецька революція (1821–1829 рр.), якою намагалася скористатися Росія. Нагадаємо, що війна тривала до 14 вересня 1829 р. і завершилась підписанням переможного для Росії Адріанопольського мирного договору, що змінював на її користь баланс сил у регіоні.

Повертаючись до тексту імператорського указу про оголошення війни, читачі і слухачі не знайдуть у ньому згадок про цей геостратегічний конфлікт, окрім посилання на «попрання» турецькою стороною конвенції, «в Аккермані заключеної», «висунення поголовного на неї [тобто – на Росію. – О. І.] ополчення» та «погрози їй війною винищувальною». Разом з тим, в указі перераховувалися «кривди», яких нібито зазнала Росія від свого супротивника. Вони здебільшого не мали конкретики і апелювали виключно до почуттів російських підданих. Першою з «кривд» називалася «образа прав і гідності Російського прапора». В чому саме полягало це нанесення образи прапору, не пояснювалося, тобто було голослівним. Друга теза стверджувала, що «утримуються кораблі, і вантажі їхні потрапляють у здобич насильницького самовладдя». Жодних доказів цього факту указ теж не містив. Третя теза стверджувала: «Піддані Наші засуджуються або [від них вимагають. – О. І.] змінити підданство, або залишити негайно Турецькі володіння». У цій тезі теж важко знайти конкретизацію масштабу подібних фактів, а тим паче за умов недостатньої врегульованості російсько-турецьких економічних відносин, вбачити дискримінацію чи порушення конкретних умов (адже ці умови не називаються). Подальший перелік «фактів» теж містив суб'єктивне бачення питання російською стороною. Адже далі йшлося про позицію турецької сторони, якою вона забезпечувала свої державні інтереси, виходячи зі свого географічного положення і власних державних інтересів. Цитуємо джерело: «Протока Боспорська запирається; Чорноморська Наша торгівля утискається; містам і областям південного краю, позбавляючись цього єдиного джерела їхнього виробництва, загрожують численні втрати» [5, арк. 121]. Наведені тези аж ніяк не свідчать про агресивність турецької сторони в бік Росії, а лише про відстоювання нею власних економічних

і політичних інтересів. Між тим, вони подавалися як «низка порушень» від часів Бухарестського трактату (28 травня 1812 р.). Але цей трактат не надавав Росії особливих привілеїв щодо проходу через Босфор і Дарданелли. Контроль над протоками залишався за Османською імперією, і російські судна могли проходити лише за загальними правилами, встановленими турецькою владою. Питання судноплавства через протоки стало предметом міжнародних угод лише з середини XIX століття.

Позицію Росії імператорський указ Миколи I характеризував на протигагу позиції Оттоманської імперії. Вона поставала як «великодушна», відповідна «гідності Імперії і недоторканості прав її і слави». Ніби звертаючись до читача, указ у полемічно-пропагандистському стилі підводив до думки: «Але ж є і самій великодушності межі». Вчергове стверджуючи правоту імператорської позиції, зазначалося: «Повеліли Ми військам Нашим двинутись, з допомогою Божою діяти проти ворога, який поправ святість мирних союзів і прав загальнонародних» [5, арк. 121]. Констатуємо, що позиція Росії, як завжди, виставлялася у світлі непогрішності, а всі провини за війну покладалися на противну сторону.

Таке обґрунтування імперіалістичної війни, непотрібної народам, формувало ілюзії про її справедливий характер, підсилювало патріотичні і вірогідні настрої серед темних, неосвічених суспільних верств, які вірили офіційній пропаганді, і, таким чином, готові були віддавати свої життя «в оборону Святої Православної Церкви і любі Батьківщини нашої». Церковний фактор знову відігравав роль підсилювача, генератора емоцій і релігійних почуттів, що були повсякденням українців у XIX ст.

Інший імператорський указ отриманий священником Петропавлівської церкви с. Балабине 20 червня 1869 р., повідомляв про «майбутню подорож Їх Імператорської величності по Росії» і повелівав, «щоб духовенство ніде не виходило з селянами назустріч Їх Величності за винятком тих храмів і монастирів де Государю Імператору і Государині Імператриці благоугодно буде зупинитись для молитви, і щоб не було виголошено Їх Величності промов» [7, арк. 1 зв.]. Очевидно, що подібним указом імперська влада намагалася уникнути масових явищ народних звернень до імператора. Можливість подання звернень, клопотань, петицій з метою вирішення громадських чи особистих, передусім – соціальних, проблем блокувалась.

Орфографія і стилістика цього, як і інших указів, з написанням імператорських титулів і форм шанобливого звернення привчала читачів і слухачів указів до пієтету перед імператорськими особами та згаданими високопоставленими діячами.

Указ Священного Синоду від 10 червня 1869 р. повідомляв про хрещення «Високоновонародженого Великого Князя Олександра Олександровича» і про повеління імператора святкувати його народження 26 травня, а тезоіменитства – 30 серпня. Указ передбачав, щоб по його отриманні в усіх міських церквах негайно, а в сільських – у найближчу неділю чи свято, після літургії були відправлені урочисті молебні про «здійснення святого хрещення» [7, арк. 3].

Як і попередні укази, останній формував російську національно-державну єдність, спираючись на ресурс православної церкви, яка неодмінно виконувала настанову у загальнодержавних масштабах.

Примітно, що в діловодстві Петропавлівської церкви с. Балабине зберігся також і текст указу, що повідомляв про завершення російсько-турецької війни. Це указ Миколи I від 19 вересня 1829 р. [5, арк. 140–140 зв.]. Указ сповнений високопарних слів, розрахованих на примноження патріотичних почуттів підданих російської держави. Тим паче, що такі підстави надавав переможний Адріанопольський мирний договір, укладений 14 вересня 1829 року. Як відомо, за результатами цього миру Османська імперія поступилася Росії частиною чорноморського узбережжя, Греція отримала незалежність, Молдовське князівство, Валахія та Сербія здобули автономію.

Здобутки Росії у цій війні подавалися як Божий дар, «посланий вище на Росію»: «ми купно з усіма чадами її приносимо жертву сердечної подяки Всесильному в Промислах своїх Богові, який так возвеличив славу любої НАМ Вітчизни». Ця теза указу була прикінцевою. Як завершальний акорд, вона акцентувала на себе увагу, обгортаючи в релігійні форми виразів далекі від релігійної сфери політичні справи.

Російську національну ідентичність указ підживлював виразами: «мужнє російське воїнство», «досвід істинного геройства в Європі і Азії, на суші і на морях», «швидко переходячи від перемоги до перемоги» тощо. Разом з тим малювався ідеалістичний образ російського вояка як гуманіста: «Мирним і незловивим мешканцям воно [російське військо. – О.І.] проявляло пощаду, людинолюбність і смиренність». Те саме спостерігаємо у сучасній російській пропаганді.

Переживаючи сучасну російсько-українську війну 2014–2025 рр., яку росіяни не бажають припиняти до повного винищення українців, лише імітуючи свою готовність до переговорів, поневолі поставиш під сумнів і фразеологію того імператорського указу від 19 вересня 1829 р. про «неодноразове прагнення» росіян припинити вогонь і встановити справедливий мир чи досягти перемир'я. У тексті указу цей міф про прагнення мирного врегулювання питання виглядав таким чином: «Ми не переставали переконувати Порту до відновлення взаємної згоди. За даним від НАС повелінням, воєначальники з кожною перемогою пропонували мир і дружбу. Все було дарма»...

І в черговий раз додавали облудну російську тезу: «І в дні боротьби і слави, не сприймали духу придбання і розширення володінь російських». У той же час указ вихваляв «вигоди», які Росія здобула у цій війні: «Мир цей доставив Росії плоди рясні, суттєві. Кров воїнів її спокутувано важливими для ІМПЕРІЇ НАШОЇ вигодами». Перелік вигід додавався. Серед них, зокрема, називалася «...безпека Російських меж, особливо з Азійської сторони, повністю огорожена приєднанням до ІМПЕРІЇ НАШОЇ фортець: Анапи, Поті, Ахалцихе, Ацкурі та Ахалкалакі». Тож, приєднання нових територій до Російської імперії подавалось у світлі захисту російського кордону і не вважалось загарбанням, чим воно було по суті. Як бачимо, історичні паралелі між фразеологією імператорських указів XIX ст. і сучасної російської риторики щодо війн, які вела Росія, тоді і тепер, надзвичайно чітко виводять на сучасну фразеологію путінської Росії щодо України та окупованих нею територій.

Перелік аналізованих указів подібного спрямування можна було б продовжувати. Зазначимо, що серед них є укази про анексію Фінляндії (1808 р.), ведення та завершення війни з наполеонівською Францією (1812, 1813 рр.) та ін. [3, арк. 19; 4, арк. 85–87]. Проте головні ідеї, логіка обґрунтування «російської правоти» є дуже схожими, як і використання церковної фразеології, прикриття імперських дій логікою «Божого промислу» та «Божої волі».

Крім імператорських указів, церква надсилали зведення про успішний хід військових операцій російської армії, які духовенство мало не тільки приймати до відома, щоб орієнтуватися в загальнополітичній та військово-політичній ситуації країни, а й поширювати серед населення з метою формування патріотичних настроїв і прищеплення ідеї загальноросійської

«вітчизни» [Див. напр.: 5, арк. 122–124]. Скажімо, такими були друкарські примірники повідомлень під час вже згаданої російсько-турецької війни (1828–1829 рр.) зі штаб-квартири імператора – «Известия из главной квартиры ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА» від 9, 12 червня та 16 липня 1828 р. Вони повідомляли про успіх російських військ на театрах військових дій, зокрема, поблизу фортець Мачин та Костенджи (Констанца) (нині це територія Румунії), Базарджика (територія нинішньої Болгарії, південніше Пловдіва), що мали стратегічне значення. Йшлося про захоплення фортець, здобуття багатих військових трофеїв та «досить значної кількості життєвих і воєнних запасів» [8, арк. 1].

16 липня 1828 р. повідомлялося про взяття російськими військами 23 червня 1828 р. турецької фортеці Карс. Як відомо, це була одна з ключових перемог російської імперії в Закавказзі, яка сприяла подальшому просуванню російських військ у регіоні [8, арк. 2]. Для створення максимального пропагандистського ефекту повідомлення, як вже зазначалося, надсилалися у вигляді копій офіційних відомостей, що були набрані друкарським способом на якісному папері, з описом деталей кількісних здобутків (вбитих, полонених, гармат, мортир, пудів порошу, човнів тощо) і прізвиськами «героїв» з числа генералітету (генерал-лейтенант Рідігер, генерал-ад'ютант граф Орлов, князь Мадатов та ін). Вважаємо, що друкарські примірники указів і урядових розпоряджень мали навіювати думку про виняткову важливість подій, про які повідомлялося. Більше того, їх зміст не мав бути випадково спотворений у разі неодноразового переписування рукописних копій в різних інстанціях до того часу, доки вони б дійшли до кінцевих адресатів – читачів та слухачів. Тому друк здійснювали і розсилали в достатній кількості примірників.

Для опису згаданих загарбницьких військових акцій росіян за межами своєї країни використовувалися якісні прикметники, епітети і порівняння виняткового значення: «відмінна мужність», «непохитна твердість воїнів наших», «переможна російська зброя», «впертий опір багаточисельного ворога» тощо. Неодмінним елементом інформаційного контенту було підкреслення «Божественного промислу», «Божої допомоги» росіянам у їх загарбницьких військових акціях. Стверджувалося: «восторжествовали за допомогою Всевишнього» [8, арк. 2]. Посилання на «Божественный промисел» обґрунтовувало, чому подібні державні папери, які містили інформацію виключно мілітарного характеру і відображали виключно державний імперський інтерес, поширювалися мережею церковних установ.

Висновки. Констатуємо, що в XIX ст. православна церква, навіть в пересічному українському селі, виконувала державне «навантаження» – підтримувала російські імперські проекти, що не мали відношення до духовних потреб суспільства. Навпаки, силою і авторитетом церкви імперські нарративи впроваджувались у свідомість віруючих.

Одним із напрямів патріотичної міфотворчості, яка велася через інститут церкви, був міжнародний напрям, який освячував імперську політику, забезпечував легітимність влади, консервував пробудження самосвідомості і національних почуттів. Завдяки постійній увазі духовної влади до політичних питань, їх сприймали як невід'ємне від загальноцерковних справ. Така діяльність, спрямована на зміцнення імперії, безперечно, мала ефект, але не настільки далекосяжний, як на те розраховувала імперська влада. Адже з посиленням процесів модернізації український національний чинник пробивав мури імперської держави та імперської церкви.

Список літератури:

1. Академічне релігієзнавство. Підручник / за наук. ред. А. Колодного. Київ: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк: Укр. Православ. Церква в ЗДА, 1977. Т. III (XVIII–XX ст.). 390 с.
3. Державний архів Запорізької області. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 6. 25 арк.
4. Державний архів Запорізької області. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 7. 109 арк.
5. Державний архів Запорізької області. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 9. 174 арк.
6. Державний архів Запорізької області. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 16. 61 арк.
7. Державний архів Запорізької області. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 59. 10 арк.
8. Державний архів Запорізької області. Ф. 140. Оп. 1. Спр. 60. 5 арк.
9. Жилюк С. І. Російська православна церква на Волині: 1793–1917 рр. Житомир: Журфонд, 1996. 173 с.
10. Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. 228 с.

11. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.). Запоріжжя: Поліграф. 2004. 440 с.
12. Ісиченко Ігор, архієп. Історія Христової Церкви в Україні. Харків: Акта, 2008. 472 с.
13. Історія релігії в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Т-во Знання, КОО, 1999. 735 с.
14. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. / редкол.: А. Колодний (гол.) та ін. Київ: Укр. Центр духовної культури, 1996–1999. Т. 3. Православ'я в Україні / за ред. А. Колодного, В. Климова. 1999. 560 с.
15. Крижанівський О. П., Плохій С. М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: навч. посіб. у 3-х кн. Кн. 3. Кін. XVI – серед. XIX ст. Київ: Либідь, 1994. 336 с.
16. Лиман І. І. Державна церква і державна влада: Південна Україна (1775–1861). Запоріжжя: РА – ТанDEM – У, 2004. 400 с.
17. Надтока Г. М., Горпинченко І. В. Православна церква в Україні другої половини XIX століття. Історіографія / за ред. Г. М. Надтоки. Київ, 2018. 208 с.
18. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект. Київ: Знання, 1998. 271 с.
19. Плохій С. Загублене царство. Історія «руського мира» з 1470 року до сьогодні. Харків: Фоліо, 2023. 308 с.
20. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. Вид. 2. Рим, 1964. 127 с.
21. Шугальова І. М. Імперська асиміляція і національна традиція в православному середовищі України XIX ст. – початку XX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. XX. Запоріжжя: Просвіта, 2006. С. 84–89.

Ihnatusha O. M. THE CHURCH AS AN INFORMATION PLATFORM FOR THE DISSEMINATION OF RUSSIAN IMPERIAL NARRATIVES IN 19TH-CENTURY UKRAINE (MICROHISTORICAL EPISODES)

The article analyzes historical sources from the fund of the Peter and Paul Church of the village of Balabyne, Oleksandrivskyi district, Katerynoslav governorate, in the 19th century (F. 140), preserved in the State Archives of Zaporizhzhia region. The analysis was conducted to specify and illustrate the thesis about the close connection between the Russian imperial authorities and the Russian Orthodox Church in Ukraine. The topic was made relevant by the current Russian-Ukrainian war and the involvement of the Russian Orthodox Church in supporting it. It is appropriate to search for analogies in the actions and phraseology of the Russian authorities in justifying their imperial position then – in the 19th century, and now – in the 21st century, in order to establish genetic kinship. The methodological basis of the study was the principles of historicism and systematics, methods of analysis and synthesis, historical-comparative and historical-genetic methods. A microhistorical approach was chosen to achieve the goal. The analysis involved decrees and messages from higher state institutions that reflected the assessment of the empire's military actions and were aimed at forming loyal feelings among the population and ideas of Russian patriotism framed by religious forms. The specific content of imperial decrees, analysis of the stylistics of texts, logic of interpretation of events, figures of speech, use of epithets and comparisons, etc., show the cultivation of Russian narratives, mythologizing events in a perspective favorable to the Russian Empire. Conclusions are drawn about the purposeful, consistent, and unchanging role of the church in forming the ideological imperial base for constructing Russian identity, substantiating the legitimacy of power, inhibiting the awakening of Ukrainian national consciousness, promoting the integrity of the empire, and even the growth of its territories.

Key words: Ukraine, Russian Empire, Russian imperial narratives, Orthodox Church, national policy, imperial decree, propaganda, war, assimilation.